

Леся Українка і німецька література

Ніна Тарасюк,
учитель-методист
м. Біла Церква

Леся Українка зробила вагомий внесок у розвиток літературно-критичної думки в Україні кінця XIX — початку XX століття. Це формування її літературно-естетичних поглядів відбувається в період значного розвитку життя українського суспільства.

Леся Українка як власне літературний критик, — пише Р. Гром'як, — дебютувала під кінець XIX століття, знаменуючи своєю діяльністю "якісно новий етап у розвитку літературно-естетичного критицизму [4, с. 183—185]". Це був дивовижний дебют: він охоплює майже половину всієї критичної спадщини поетеси; у ньому нічого не було від початківця. Присвячені конкретній проблематиці, статті не мали часткового характеру, вони містили в собі таку глибоку концепцію мистецтва, яка набуває актуальності не лише за життя Лесі Українки, а й рівно через 100 років від часу публікації 1900 р. в журналі "Жизнь" [№№ 7, 9, 12], на зламі тисячоліть. Необхідно погодитися з твердженням В. Агеєвої, "що на рубежі століть відкриваємо Леся Українку та її добу багато в чому заново [1, с. 235]". Дискусійним є твердження сучасних дослідників, зокрема Г. Грабовича [3], В. Агеєвої та ін., про так звану половинчастість Лесі Українки, що нібито чітко виявилася "у критичних оцінках, публічних виступах" письменниці [1, с. 252—253]. Не відкидаючи позитивних результатів робіт названих учених, можна зауважити, що "половинчастість" характерна, головним чином, для численних рецепцій творчості Лесі Українки як у минулому, так і в сучасності, її статті про зарубіжну літературу свідчать про цілісність і послідовність позиції авторки та притаманний їй діалогізм мислення [11, с. 38; 12, с. 49].

Як талановитий літературний критик Леся Українка щиро вболівала за подальшу долю світового літературного процесу. Свої міркування з приводу такого розвитку вона висловила в статті "Новітня суспільна драма". Ця наукова праця мала чітку революційну спрямованість і була заборонена цензурою. Стаття мала на меті висвітлення теоретичного питання щодо народження такого нового жанру, як суспільна соціальна драма. В ній також наводилися цікаві думки про розвиток творчого методу. У цій праці Леся Українка використовує значний фактичний матеріал. Вона називає 60 авторів і понад 100 їхніх творів. Це дозволило їй аргументовано проаналізувати еволюцію розвитку західноєвропейської — переважно німецької та скандинавської — драматургії, а також піддати критиці низькопробну побуту, так звану "народну" п'єсу за бездіяльності, окреслити її як поєднання етнографії й маскараду, мелодрами й фарсу, що можуть розраховувати тільки на дешевий ефект.

Леся Українка була активним організатором видання "Світової бібліотеки" українською мовою, до якої, на її думку, обов'язково мали ввійти твори німецького письменника Шиллера "Орлеанська дівка", "Розбійники", "Марія Стюарт", "Дон Карлос" та інші.

До перших творів Лесі Українки, написаних німецькою мовою, належать автопереклад вірша "To be or not to be?" та нарис німецькою мовою "Лист у далечінь" [9, с. 69]. Багато відгуків про творчість Лесі Українки наявні на сторінках журналів "Das literarische Echo", "Aus fremden Zungen", "Das Magazin fur Literatur" та ін. [2, с. 161].

Леся Українка відома як перекладач творів Генріха Гейне, яким вона захоплювалася як поетом-демократом. Вона переклала поезії з циклів "Ліричні співанки", "Повернення додому", "Північне море", "З подорожі до Гарца", "Romanzero", славетну сатиричну поему "Атта Троль", популярну поезію "Ткачі" та ін.

У 1890 році в листі до М.П. Драгоманова від 5 січня Леся Українка написала, що "треба кінче перекласти "Атта Троля" [10, с. 45], а в кінці того ж року (18 грудня) вона говорить його про те, що "Гейне мій завтра поїде вже до друку, я тому дуже рада! Сим випуском вийдуть: "Lyrisches Intermezzo", "Heimkehr" та "Harzreise" [10, с. 65]. Чорновий автограф перекладу поеми Генріха Гейне "Атта Троль" ("Сон літньої ночі") датовано 1882 роком. Цей переклад був надрукований у 1900

році в журналі "Літературно-науковий вісник". І. Франко високо оцінив роботу письменниці: "Мило нам, що на пам'ятку сохтих роковин уродин великого поета можемо подати в майстернім перекладі сеї авторки одну з найкращих перлин Гейневої поезії, його романтичну поему "Атта Троль".

У 1892 році Леся Українка видала велику збірку перекладів під заголовком "Книга пісень" Генріха Гейне. Переклад Лесі Українки і Максима Стависького". Їй належить 92 із 143 перекладів.

У 1890 році Леся Українка написала реферат про творчість Генріха Гейне. З її ініціативи у Києві в березні був організований літературний вечір на відзначення столітнього ювілею німецького поета, на якому вона і прочитала згаданий реферат. Як відзначала тогочасна преса, "вечір відкрився промовою г-жи Косач про основні мотиви творчості Гейне, у якій доповідачка на основі багатьох цитат із творів поета постаралась зняти з останнього ходяче обвинувачення в тому, що він поет безпринципний і бездіяльний".

Останню частину твору Генріха Гейне "Bergidylle": "Tausend Ritter wohlbewaffnet..." вона радить прочитати Ользі Кобилянській (лист від 24 січня 1903 року).

У травні 1893 року Леся Українка висловлює М.П. Драгоманову щирий захват з приводу того, що "показуєте недочет у нашому Гейне. Я сама завжди була проти лібералізму у справі перекладу, і тільки брак техніки примушував мене уживати ліберальних способів. Тепер, може, у нас обох і лібералізму буде менше і злості більше, бо, здається, ми обоє лікші робимось дедалі. Я вже викінчила "Атта Троля", і люди наші казали, що він порядно вийшов, — дай-то Боже! [7, с. 151]".

Того ж року вона повідомляє М.П. Драгоманова про свій захват від поезій Г. Гейне: "Лисенко грав мені нові композиції з Гейне, і я прийшла од них в нестям, бо вони справді дуже гарні. Він зложив музику на три пісні: "Коли настав чудовий май...", "Чого так поблідли ті рожі ясні...", "З мого тяжкого суму...". "Не жаль мені..." ще буде писати.

У 1904 році письменниця мріє разом із Славинським "видати в Росії наші переклади з Гейне (тепер цензура хоч трохи лагідніша стала), та хто зна, чи дозволять. Багато людей просили тепер дозволу видавати українську часопись, та щось досі нікому не дозволено. Хоча тепер в Росії ліберальний вітер віє і російські часописи заговорили таким тоном, мов і забули про цензуру, але, видно, той лібералізм не для України [8, с. 122]".

Перебуваючи в Грузії у 1909 році, Леся Українка висловлює велике занепокоєння, чи дійде до неї посилка "з Мойсеєм і Гейне" [8, с. 285].

Леся Українка високо цінувала творчість Герхарда Гауптмана (1862—1946). Письменник увійшов у літературу наприкінці 80-х років. У цей час нове мистецтво в Німеччині розвивалося під знаком натуралізму: особлива увага приділялася зображенню життя простого народу, в зображенні людини домінувала увага до фізіології та спадковості, літератори намагалися відтворювати найдрібніші відтінки дійсності, а сам жанр драми означувався словом "das Stuck", що у перекладі означає "шматок". Але не лише натуралізм і реалізм можна побачити у творах Гауптмана — його драми початку 90-х років пов'язували значною мірою з неоромантізмом і символізмом. Ставлення Гауптмана до сучасного суспільства та держави — завжди критичне. Саме через це він ніколи не отримає державного визнання, хоча, будучи лауреатом багатьох премій, у 1912 році стане ще й Нобелівським лауреатом [5, с. 350].

Гауптман увійшов у літературу як автор оповідань про життя народу, що так імпонувало Лесі Українці. Всі симпатії письменниці на боці трудового народу, який бореться зі своїми гнобителями. Переживання трудящих глибоко хвилюють письменницю. Про це яскраво свідчать основні положення її реферату "Новейшая общественная драма". Письменниця відзначає, що народ — це не просто безлика юрба. Їй імпонує, що в драмі Гауптмана "Ткачі" діє, наприклад, такий ініціатор страйку, як рудий Беккер,

який стійко тримається в боротьбі з капіталістами аж до самого кінця страйку. Леся Українка зазначає, що Беккер — це "яркая и оригинальная личность". Але з найбільшою теплотою вона говорить про робітничу масу. "В лице детей, молодых девушек и древних старух, — пише вона про дійових осіб драми Гауптмана "Ткачі", — толпа испытывает разные оттенки пассивного страдания; в лице молодых матерей она переживает порывы отчаяния, готового на самоубийство или преступление; в лице взрослых мужчин и не совсем одряхлевших отцов семейств она действует и гибнет в неравном бою, увлекая на гибель и тех, кто не хочет бороться ни с ней, ни против нее. Ни один из ее членов не герой ни по характеру, ни по положению, но вся она вместе героична, потому, что ее страдание повышает среднюю меру человеческого страдания и судья ее слишком трагична для обыденной жизни". Принагідно відзначимо, що Леся Українка взагалі з великою повагою ставилася до "Ткачів" Гауптмана. У "Ткачах", вважає письменниця, натовп перетворився на союз самостійних осіб. З цього моменту, за її словами, починається "суспільна драма в повному розумінні цього слова".

Новаторство Гауптмана письменниця вбачає в ідеях, стремліннях автора, у своєрідних художніх прийомах. У новій драмі маса виходить на перший план, стає головним героєм дії, водночас кожен із персонажів — цілком індивідуальна постать. Маса у цій драмі — не бутафорний додаток, декоративне тло. Кожна людина, яке б скромне місце не посідала вона на сцені, викликає інтерес сама по собі, наділена своїм особливим характером.

Видно, що цей твір зачепив душевні струни Лесі Українки, бо поетеса знала про нього дуже багато. Навіть те, що "Гауптман видавав своїх "Ткачів" і літературною німецькою мовою, і шлезьким діалектом сливе рівнозначно, але не зазначав, з чого переклад, тільки назвав одно "німецькою версією", а другу "шлезькою версією" (deutsche Version, schlesische Version) [15, с. 178].

Стаття "Михаэль Крамер. Последняя драма Гергардта Гауптмана" [13], призначена для "Жизни", свого часу в зв'язку з закриттям журналу надрукована не була і побачила світ лише в 1976 році ("Всесвіт", №3) [10, с. 341]. Леся Українка написала її на тлі особистого горя (тяжка хвороба і потім смерть С. Мержинського), певною мірою втратила свою актуальність і цінна лише як матеріал до характеристики особи письменниці, умонастроїв її середовища й доби [6, с. 50]. У цій драмі йдеться про життя чотирьох художників. Це сам Михаэль Крамер — відомий майстер, його учні — Лахман, котрий прагне до успіху та багатства, дочка майстра Михалина — старанна учениця, хоча їй вже чимало років, і син Арнольд, з котрим батько ніяк не може налагодити справжніх контактів, котрого він постійно сварить, що призводить до ще більшого відчуження. Арнольд по-справжньому талановитий. Але його становище у світі трагічне, оскільки оточення не здатне зрозуміти справжнього художника, його цюють мішани, дрібні крамарі, відвідувачі ресторанчика, де він постійно буває, оскільки, на свою біду, закоханий у дочку власника ресторанчика Лізу — істоту суєтну, нікчемну та жорстоку. Арнольда зацькували, і він учинив самогубство. Лише після його загибелі ті, котрі залишилися жити, починають розуміти сутність того, що трапилося, та істинну цінність Арнольда. Особливо прикметний останній монолог Михаеля Крамера. Конфлікт тут не лише між творчими особистостями і світом бездуховності, що само в собі приховує трагедію, а й поміж самими художниками, котрі йдуть різними шляхами і почасти в ім'я добра, як старий Крамер, чинять зло.

З листа до А. Ю. Кримського від 27 жовтня 1911 року бачимо, що поетеса навіть використовувала термінологію Гауптмана: "А проте я не згадую лихом волинських лісів. Сього літа, згадавши про їх, написала "драму-феєрію" на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я відхорувала за неї (без сього вже не йде). Се, властиве ейп Marchendrama, по термінології Гауптмана (так він зве свій "Потоплений дзвін"), але я не знаю, якби се могло по-нашому зватись [14, с. 373]."

У листі до О.П. Косач від 18 березня 1903 року Леся Українка проводить порівняння теми казки "Гнат-Булат" з темою "Armer Heinrich" (що взята за основу в новій драмі Гауптмана), тільки в українській казці про прокаженого виводиться обернений в камінь, а замість дівчини — вірний товариш (або джюра), що кров'ю своєю розбиває чари й оживляє камінь [15, с. 52].

У рефераті "Новейшая общественная драма" Леся Українка розглядає питання ролі народу в розвитку суспільства. Така драма, вказує вона, особливо рельєфно проявилася лише в останні

десятиліття XIX ст. До цього ж можна було спостерігати лише її елементи. "Роль, отводимая толпе в драме XVII и XVIII веков, — пише вона, — соответствует вполне тогдашним понятиям о народе как о материале для всяких политических комбинаций сильных мира сего. Демократическая идея искала ошпують дороги и должна была брать себе в провозах другие стремления, более или менее случайно и притом не всегда совпадавшие с ней, напр., стремление к национальной независимости, к автономии провинций, к свободе вероисповеданий и т. д."

Що розуміє письменниця під терміном "новітня суспільна соціальна драма"? На її думку, це драма маси, драма боротьби різних суспільних груп між собою. Спочатку авторка звернулася до історії питання. Відображення суспільної боротьби під маскою особисті драми або через алегоричні картини відбилися уже в давньогрецькій трагедії та комедії, далі у середньовічній інтермедії, у комедіях Бомарше й Мольєра. "Роль, що її відводили натовпу, — пише Леся Українка, — у драмі XVII і XVIII століть цілком відповідала тогочасним поняттям про народ як про матеріал для всяких політичних комбінацій сильних світу цього".

Леся Українка серйозне ставлення до "юрби" вперше знаходить у драмі Шиллера "Вільгельм Телль", бо в цьому творі маса виходить на перший план. Романтична драма початку XIX ст., відображаючи боротьбу особи з середовищем, переважно освітлювала лише героя, а маса залишалася в тіні. Тому розмову про новий драматичний жанр письменниця пов'язує весь час з актуальною проблемою доби; роль героя і народних мас в історії. Але і в Шиллера маса пасивна, поки не знаходиться герой, що приводить її в рух ("Вільгельм Телль"). До того ж цей герой випадковий [13, с. 72—73].

У листі до О.П. Косач від 29 січня, 1 лютого 1899 року письменниця повідомляє, що вона "подалась у Deutsches Theater дивитись на Fuhrmann Hensshel" Гауптмана. Німці грають чудово, дуже типічно і вже так "народно", що нехай наші українські актори сховаються! Але сама драма мені не дуже сподобалась: логіки бракує в розвитку драматичних моментів [14, с. 87].

У літературно-критичних статтях про зарубіжних, зокрема німецьких, письменників Леся Українка зарекомендувала себе неповторним майстром композиції художнього слова. Її дослідженням властиві чіткість побудови, оригінальний внутрішній ритм, невичерпний комплекс художніх засобів. Завдяки лаконізові викладу, контрастності в побудові фраз, вбивчій іронії письменниця досягає виключної емоційної насиченості твору. Вона звертається безпосередньо до читача, встановлює з ним контакт і промовляє до нього з високою довірою. Кожен її публіцистичний твір сповнений гострих зіставлень історичних подій, яскравих парадоксальних порівнянь, фактів, які свідчать про широку ерудицію, високу культуру, всебічні енциклопедичні знання Лесі Українки.

Література

1. Агеева В. Поетеса зламу століть: Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / В. Агеева. — К.: Либідь, 1999. — 262 с.
2. Горбач А. Німецькі славісти відкривають творчість Лесі Українки / А. Горбач // Сучасність. — 1996. — №3/4. — С. 161—162.
3. Грабович Г. Тексти і маски / Г. Грабович. — К.: Критика, 2005. — 312 с.
4. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття) / Роман Гром'як. — Тернопіль: "Підручники і посібники", 1999. — 224 с.
5. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.1: А—К / за ред. Н. Михальської та Б. Шавурського. — Тернопіль: навчальна книга — Богдан, 2005. — 824 с.
6. Ігнатенко М. Леся, ми і європейська культура XX ст. / М. Ігнатенко // Слово і час. — 1998. — №3. — С. 49—54.
7. Історія української літератури. Кінець XIX — початок XX ст.: У 2 кн.: підручник / за ред. проф. О. Д. Гнідан. — К.: Либідь, 2005. — Кн. 1. — 624 с.
8. Історія української літератури: у 2 кн.: підручник / за ред. М. Г. Жулинського. — К.: Либідь, 2006. — 712 с.
9. Лопушанський Я. Німецькомовне відлуння творчості Лесі Українки / Я. Лопушанський // Слово і час. — 2002. — № 3. — С. 68—77.
10. Одарченко П. Епістолярна спадщина Лесі Українки / П. Одарченко // Зб. на пошану д-ра Юрія Шевельова. — Мюнхен, 1971. — С. 340—342.
11. Оляндер Л.К. Питання майстерності і літературної критики Лесі Українки / Л. К. Оляндер // Філологічні студії: зб. наук. праць. Вип. 2. — Луцьк, 1997. — С. 38—43.
12. Оляндер Л.К. Зарубіжна література в критиці Лесі Українки: позиція і метод // Л. К. Оляндер / Наук. вісник ВДУ. — 1999. — № 15. — Філологічні студії. — С. 49—52.
13. Українка Леся. "Михаэль Крамер" Последняя драма Гергардта Гауптмана / Леся Українка. Збір. тв.: у 12 т. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 8.
14. Українка Леся. Збір. тв.: у 12 т. / Леся Українка. — К.: Наук. думка, 1978. — Т. 11. — 478 с.